

D.BN = ab.230
y.N = ab-227

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI

**MODERN RESTORASYON İLKELERİ
ÜZERİNE YORUMLAR**

Prof. DOĞAN KUBAN

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI

**MODERN RESTORASYON İLKELERİ
ÜZERİNE YORUMLAR**

Prof. DOĞAN KUBAN

Sayın İdareciler

Vakıfların Türk Medeniyet tarihine kazandırmış olduğu âbide ve sanat eserlerini - Orijinal zenginliğine ve sanat değerlerine zarar vermeden - gelecek nesillere ulaştırmak gibi çok önemli ve kutsal bir vazifenin sorumluluğu altında bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü, çalışmaları ile Türk mazisinin haşmetini yeni nesillere, bütün değerleriyle intikal ettirmek şansı ve bahtiyarlığına sahip bulunmaktadır.

Tarihi âbidelerin ve yerlerin muhafazası, bakım ve onarımları için Venedik'te tesbit edilen Uluslararası Tüzükte de ifade edildiği gibi :

«Anıtların muhafazası ve restorasyonu, anıtsal emanetin inceleme ve korunmasına katkıda bulunabilecek bütün bilim ve teknıklere baş vuran bir disiplindir»,

«Anıtların muhafazası ve restorasyonu sanat eserini olduğu kadar tarih tanığını da korumayı hedef tutar».

Genel Müdürlüğümüz, Gayrimenkül Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun da kabul ettiği ve tatbikini istediği tüzük esaslarına ve yine Yüksek Kurulun prensip kararlarıyla tesbit ettiği usullere riayet ederek, hizmetini en iyi şekilde yapmağa çalışmaktadır.

Buna rağmen restore edilen eserlerimizin restorasyon ameliyelerinde ilmî esasların tam bir mükemmeliyetle tatbik olduğunu da iddia edememekteyiz. Ancak bugünkü faaliyetimizin ilmî açıdan tenkit edilecek yönleri yanında takdir ve teşvik edici yönlerinin de bulunduğu bilhassa Yüksek Anıtlar Kurulunun toplantılarında ve kararlarında şahit olmaktadır.

Sayın Profesör Doğan Kuban tarafından «Modern Restorasyon İlkeleri Üzerine Yorumlar» başlığı altında Vakıflar Dergisinin 8. cildinde neşrolunan makalede, âbide ve eski eserlerin önem ve restorasyon ilkeleri selâhiyetle incelenmektedir.

Türk medeniyetinin önemli belgeleri olan bu eserlerin restorasyon çalışmalarında Müessesemize; restorasyonları tamamlanuncaya kadar mevcut halleri ile muhafazalarının gerekliliği hususunda Sayın İdarecilerimize ışık tutacak olan bu yazıyı yüksek dikkat ve takdirlerinize arz etmeyi faydalı mütalâa ettim.

Saygılarımla
Feramuz **BERKOL**
Vakıflar Genel Müdürü

MODERN RESTORASYON İLKELERİ ÜZERİNE YORUMLAR

Prof. Doğan KUBAN

Türkiye’de eski eser restorasyonunun tarihi oldukça eskidir. Ayasofya strüktürlerini sağlamlaştırmak için yapılan Türk ekleri bir restorasyon eylemiydi. Fossati kardeşlerin yine Ayasofya’daki çalışmaları, Bursa Yeşil Cami’sinin onarılması, restorasyonun ülkemizde de uzun bir geçmişi olduğunu gösteriyor. Fakat, günümüzdeki uygulamalara bakacak olursak, bu uzun deneme süresinin bize fazla birşey öğrettiğini söylemekte güçlük çekeriz. Türkiye’de çok küçük bir uzman veya ilgili grubun dışında kalanlar için restorasyon halâ ve sadece, büyük anıtların tamiri anlamına gelmektedir. Restorasyonla ilgili birçok yeni kavram uygulama alanına intikal edememiştir; bunların tanımlanmasına ve tartışılmasına ihtiyacımız vardır. Bu yazı bazı modern restorasyon ilkelerini, daha çok teorik plânda, tekrarlamak ve açıklamak için yazılmıştır.

Büyük yapı restorasyonunun genel ilkeleri çok uzun süredenberi bu alanda çalışanlar tarafından bilinmektedir. Atina Karta’sı, «Carta del Resta-ura», Venedik Karta’sı veya bu alanda çıkan kanunlar, özellikle «Malraux Kanunu» diye bilinen Fransız Kanunu, son yıllarda ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) un çalışmaları geniş sınırlar içinde uluslararası kriterleri yaymağa yardım etmişlerdir. Bunlara paralel olarak restorasyon tekniklerini ve teorisini öğreten Roma’daki Uluslararası Restorasyon Merkezi gibi kuruluşlar, sadece yapı alanında değil, fakat dekorasyon, resim

ve diğer artifact’lerin restorasyon tekniklerini de öğretmektedirler. Ancak, bütün bu yoğun çabalarla ortaya çıkmış ilkelerin Türkiye’de tanındığını veya doğru yorumlandığını söylemek de kabil değildir. Bazı özel haller dışında, Türkiye’de restorasyon, bilimsel bir araştırma ve tanıma düzeyine hiçbir zaman çıkamıyan, daha çok tahrip edici tamir niteliğinde bir uygulamadır. Tek tek yapılar dışında şehir strüktürü ile ilgili bir koruma hemen hemen yok gibidir. Gerçi bu alanda çalışan uzmanların çok az oluşu, böyle bir durumu bir dereceye kadar anlaşılabilir hale getiriyorsa da bu yüzden, geçmiş Türk kültür ürünlerinin uğradığı kayıplar ölçüsüz derecede büyük olmaktadır. Ekonomik, politik, geleneksel birçok sebep her gün tarihî çevreyi bütün elemanlarıyla kemirmektedir. Bu konuda söz ve karar sahibi olanlardan, bütün idarecilere, hatta bizzat uygulayanlara kadar herkes tarihî çevrenin yokolmasına göz yummakta veya yummak zorunda kalmaktadır. Buna, genel kültür düzeyi çok aşağıda olan Türkiyede kaçınılmaz bir sonuç olarak bakılabilir. Fakat, haberleşme araçlarının bu kadar yoğun, kriterlerin bu kadar kolay yayıldığı bir dünyada, tarihî mirasa yapılan tecavüzlere hiçbir duyarlık gösterilmemesi tasvib edilemez. Türkiye’yi bir tarih mezarlığı yapmak istemiyorsak, resmî örgütlerin kamuoyunun, bu alanda çalışan teknisyenler, mimarlar, şehirciler, belediyeciler, turizm kuruluşlarının vakit geçirmeden bu soruları eğilmeğe başlaması gerekmektedir. Bu eğitim,

üniversitelerde okutulan derslerden çok, ilgili kuruluşların bu korumanın ilke ve niteliklerini anlatan yayınları ve sürekli bir propaganda yolu ile oluşacaktır.

Bazı Genel Tanımlar

Restorasyon tarihi - burada tarih bir geçmişin yaşantısını bütün yönleriyle kapsayan anlamda alınmak üzere bir belge niteliğinde ve insan eliyle meydana getirilmiş bir kültür ürününü korumak için yaptığımız bir müdahaledir. Bu müdahalenin birinci koşulu, yapının tarihî kimliğini, tarihî belge değerini mümkün olduğu kadar korumaktır. En geniş anlamda estetik değer de bu tarihî değer içinde yer alır. Burada korunan eserin kullanılması söz konusu olsa bile, bu, anıtın tarihî kimliğinden sonra gelmelidir. Aksi takdirde korumanın bir anlamı kalmaz. Onun için eski esere yeni bir fonksiyon vermek öngörüldüğü hallerde de yapının tarihî ve estetik niteliklerinden taviz verilmez. Yani, yeni fonksiyon bir araçtır sadece, yapıyı kurtarmak için. Bununla beraber «yeni bir fonksiyon vermek» şeklindeki bir müdahalenin ne ölçüde bu kuramsal görüşlere uyabileceği aşağıda tartışılacaktır.

Yukarıdaki tanımlamaların sonucu olarak restorasyon, tarihî eser ve ya tarihî çevre, bu niteliklerini korudukları oranda söz konusu olacaktır.

Tarihî değer nedir? Bir genel tanım olarak, uzak veya yakın geçmişe ait her kalıntı bir tarihi değer belgesidir ve tarihin yorumlanması bakımından, herhangi bir kalıntının veya «artifact»ın diğerinden daha az önemli olduğu kolaylıkla iddia edilemez. Fakat böyle bir kriterden hareket edildiği zaman herşeyi korumak gerekliliği gibi bir "absurdité," ortaya çıkar. Buna pratik olarak ekonomik açıdan imkân olmadığına göre tarihî değer kavramı-

nı sınırlandırmak gerekmektedir. Günümüzde bu sınırlama :

- a — tarihî belge kriteri
- b — Zaman kriteri
- c — estetik kriterler

konarak yapılmışa çalışılıyor. Bütün bunlar pratik zorunluluklarla ortaya çıktığı için hepsi de bir bakıma sübjektif (öznel) sınırlamalardır. Tarihî belge niteliğinde olan bir yapı iki şekilde böyle bir sıfat kazanıyor.

1. Bir tarihî olayla bağıntılı olarak,
2. Bir tarihî süreci (processus) belirten olarak.

Birinci halde yapının ortadan kalkması, tarihî olayı ortadan kaldırmadığı gibi, onun niteliğini de değiştirmez. Bu bakımdan sadece hatırlatma olayına bakarak bir eseri korumak çok kere gerekli olmayabilir. Buna karşılık, bir yapı veya bir yerleşme parçası, sosyal, ekonomik, teknik veya estetik bir gelişmenin ifadesi olarak görülüyorsa o zaman estetik sebeplerle değil, fakat tarihî sebeplerle bunu korumak söz konusu olur. Örnek olarak, İstanbul'da korumak için çırpındığımız eski ahşap konutlu mahalleler belirtilebilir : Bunların tek tek sanat eseri olarak korunmaları söz konusu değildir. Fakat, korunabilmiş böyle bir mahalle Osmanlı toplumunun bundan bir iki yüz yıl önceki sosyal yaşantısı, fizik çevresi, yapı tekniği ve kültür ve estetik seviyesi hakkında bir belgedir. Onun için tarih bilincine sahip bir kültür ortamında korunması gerekli olduğu ileri sürülmektedir.

Zaman kriteri bir sınırlama olmaz. Gerçi bundan birkaç yıl önce yapılmış bir yapıyı tarihî eser olarak korumak genellikle söz konusu değildir. Fakat, bunun sebebi o yapıyı doğuran koşulların, az veya çok devam etmek-

te olmalarıdır. Eğer bugünden yarına, teknikte ve sosyal yaşantıda köklü değişiklikler olsa, örneğin, Türkiye'de bütün konut yapılarını yeni prefabrike konutlarla değiştirmek olanağı olsa, daha dün yapılmış bir yapı tarihî kimlik kazanır. Böyle uç bir örnek zaman kriterinin öznel niteliğini ortaya koymaktadır. Zaman kriteri hakkında bir kayıt koymak gerekirse, değişmiş bir sosyal, teknik veya estetik ortama ait olmanın yapıya tarihî kimlik kazandırdığı kabul edilebilir.

Yaygın bir kriter olarak korumayı gerektiren koşulların başında, estetik değerler gelmektedir. Yani, korunacak ve restore edilecek eser, estetik değeri olan bir eserdir. Estetik değer aslında, bilimsel, objektif olmaktan uzak bir değerdir. Bir kişinin veya bir grubun bir eseri güzel bulması, tamamen haklı bile olsa, o esere koruma açısından bir estetik değer kazandırmaz. Estetik değer, uzun bir zaman süresi içinde teşekkül etmiş yaygın bir yargı sonucu ortaya çıkar yani objektifleşir. Gelişmiş bir kültür ortamında bu yargı yaygındır. Herkesin okuma yazma bildiği, okula devam ettiği, geniş bir sanat kültürüne sahip bir ortamda tarihî bir eser için estetik yargı, aşağı yukarı teşekkül etmiş olarak bulunabilir. Bu noktada Türkiye'de durum aynı değildir. Türkiye'de okumuş veya okumamış insanların çoğunluğu için, en güzel tarihî konut, kolaylıkla elden çıkarılabilecek bir nesnedir. Ona karşılık halk, camilere eski eser olarak baktığı yani camiye, yapıldığı zamana bağlı olamadan, tarihî bir nitelikte gördüğü için, yeni bitmiş çirkin bir betonarme mescidin eski eser olarak tescilini isteyebilmektedir. Öyleyse kendi ülkemizde gelişmiş sanat tarihi araştırmaları ve yaygın bir sanat kültürü olmadığına bakarak, başka ülkelere göre daha titiz olmak gerekmektedir. Bugün bir Selçuk medresesi, yarın bir erken Osmanlı mescidinin

elden çıkması istenmediğine göre, yapılacak en önemli iş, iyi bir örgütlenme ile yoğun bir tescil eylemine girişmektir.

Restorasyonda Tarihi ve Estetik Değerlerin Karşılıklı Durumu :

Sadece estetik yargıların önem taşıdığı kabule edilseydi, bundan rasyonel bir sonuca varmak belki de kabil olamazdı : Önce estetik değer ile tarihî değerın sınırları belli değildir, sonra estetik değerın insan yaşantısı bakımından tarihî değerden daha önemli olduğu da mutlak bir gerçek değildir. Ayrıca geçmişten gelen her oluşun kendi içinde, bütün yönleriyle varolan bir bütünlüğü vardır. Bunu tarihî, estetik, teknik veya başka bileşenlerine ayırmak her zaman kabil değildir. Şüphesiz bir yapının veya bir mahallenin zaman içinde, ilk kuruluştan bu yana değişen tarafları vardır. Ve ayrıntılarına girildiği zaman, sadece estetik veya sadece teknik bakımdan önemli bileşenler bulunabilir. Bununla beraber bir estetik değer kendi meydana geldiği çevre içinde anlam ve değer kazanır. Yalnız başına soyutlaşır. Bir sanat eserinin özellikle mimarî eserin sadece soyut nitelikleriyle değerlendirilmesi yeterli değildir. Hatta böyle bir soyut değerlendirme mimarî eserin anlaşılmasına da engel olabilir. Örneğin, bir büyük yapı kompleksini, meydana geldiği fiziksel çevrenin sınır koşullarından, fonksiyonel, teknik ve kültürel zorunluluklardan ayırarak sadece bir biçim yaratılması, soyut bir plân tasarısı, bir biçimlendirme iradesinin gerçekleşmesi ile açıklamak ve yapının restorasyonunu böyle soyut bir biçim anlayışı üzerine kurmak olanaksızdır. Vaktiyle Viollet-le-Duc'un yaptığı Ortaçağ yapıları restorasyonları, kendisinin yaratıcı gücü ne denli yüksek olursa olsun, sırf tarihî gerçeği değiştirme dolayısıyla öznel bir yorum olma açısından bugünün restoratörleri tarafından reddedilmektedir. Şüphesiz

tarihî çağların ve stillerin yeni bir yorumu ile bir neo - biçim ortaya konabilir. Bunun alıcısı olduğu zaman, kimşenin karışmıyacağı bir eylem olur. Fakat tarihten gelen bir eserin bu anlamda yeniden yorumlanmasını bugün reddediyoruz. Böylece restore edilecek yapı veya çevrenin estetik kalitesi en iyi onun tarihi ile maximum bir bağlantı içinde kabil olabilir. Bu ilkenin her zaman gerçekleşmesi kabil değildir. Her tarafında yeni apartmanlar dikilmiş bir çeşme restorasyonu bu anlamda yapılmıyacaktır. Fakat, bu ilke varılmak istenen amacı göstermektedir. Yalnız başlarına alındıkları zaman tarihî ve estetik perspektifler açısından restorasyona yaklaşmanın farklı olacağı açıktır. Restoratör bu iki değerlendirmeyi uzlaştırmak zorundadır. Uygulamayı etkileyen bazı sorunları şöyle özetleyebiliriz :

Tarihî Açından Restorasyon Sorunları :

Tarih zaman içinde değişiklik demektir. Bu zaman içindeki değişikliklerin izini ortadan kaldırmak tarihî ortadan kaldırmak olur. Sadece ölü kalıntılar söz konusu olduğu zaman bunlar kalıntı olarak bırakılır. Çünkü, yenilediği zaman tarih olmaktan bir ölçüde çıkacaktır. Daha geç çağlar için de durum çok daha değişik değildir. 15. yüzyılda yıkılan bir yapı, 17. yüzyılda yeniden yapılsa ve çağımızda harap olduğu için restore edilmesi öngörülse, bu restorasyonun yapıyı 15. yüzyıla çevirmektense, 17. yüzyıl kalıntısını olduğu gibi koruması tarih açısından daha doğrudur.

Ayakta duran yapıların farklı çağlardaki ekleri söz konusu olduğu zaman, tarih açısından bunları hepsinin az veya çok değeri vardır. Hatta kimliğini yitirmiş bir 12. yüzyıl camisininin

13. yüzyılda yapılmış çini mihrabı (Konya Alâeddin camisinde görüldüğü gibi), yani sonradan yapılmış bir ek, yapının bütününden daha önemli olabilir. Görüldüğü gibi, yapıya sonradan yapılmış kısımlara müdahale, tarihî değil, fakat daha çok estetik nedenlerle olur. Sonradan yapılan ek, orijinalin estetik bütünlüğünü bozuyorsa, bunu tarihî nedenlerle korumakla estetik sebeplerle korumak arasında bir çatışma ortaya çıkar. Örneğin, bir eski camide birisi orijinal, diğeri bunu gizleyen ve sonradan yapılmış iki mihrap olabilir, ikinci mihrap yapının estetik değerini zedeleyebilir. Bu noktada karar verirken, birinci mihrabın yapı ile meydana getirdiği estetik bütünlüğün, aynı zamanda bir tarihî değer olduğunu da kabul etmek ve böylece, iki tarihî değer arasında bir seçim yapmak bir çözüm yolu olarak ileri sürülebilir. Bazı hallerde geç çağlarda yapılmış ekler, bizde 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl ekleri, ekonomik durumun çok kötü, kültür ortamının çok heterojen olduğu bir çağda yapılmışlardır. Örneğin; Topkapı Sarayı Harem dairesinde, sarayın kullanılmadığı bir zamanda, daha eski çağlara ait mimari değerleri kapatan ve tamamen ilkel fonksiyonel nedenlerle yapılmış tavanların, Osmanlı İmparatorluğunun son çağında Topkapı sarayının içine düştüğü zavallı durumun bir tarihî belgesi olarak korunması söz konusu olamayacağı açıktır. Burada karşımıza böyle bir müdahale müsaadesinin nerede duracağı ve estetik değerleri, daima tarihî bir takım perspektiflerin sonucu olan öznel ilkelere dayandırıp, bazı çağların verilerini yoketmeye varıp varmayacağı sorusu çıkar. Bu gerçekten endişe verici bir sorundur.

Belli bir çağa ait ekleri kaldırıp, yapıyı diğeri bir çağın görünüşüne getirmek, eski müdahaleleri ortadan kaldıran bir yeni müdahaledir. Gelecekte, bugün için önemli olan değerler, bu

gün feda edilenlerden daha önemsiz bulunabilir. Türkiye’de Avrupa etkileri girdiği için dejenere olmuş sayılan 18, 19. yüzyılda yeniden yapılan kısımların kaldırılıp yapıları orijinal Klâsik Çağ biçimine döndürmek için girişilen uygulamalar, belgeye dayanmadıkları oranda bir tarihî belgeyi yok edip, yerine bir başka tarih ve estetik değer koymaktadırlar. Bugün için verilen kararların, en makul sınırlar içinde bile olsa, teorik olarak, günün düşüncesine, modasına uyduğu, yani tarihî süreç içinde sübjektif kaldığı ileri sürülebilir. Bu durumların değerlendirilmesinde aşağıdaki ilkeyi hatırlamak faydalıdır :

Tarihî ,estetik ya da fonksiyonel olarak bütüne bağlı elemanların, yapıyı herhangi bir çağdaki duruma indirmek amacıyla yok edilmeleri doğru değildir.

Estetik Açından Restorasyon Sorunları :

Kalıntı halinde olan bir eserin sadece korunması söz konusu olduğuna göre, böyle bir eserde estetik ve tarihî kriterler birbirleriyle çatışma halinde değildir. Eğer kalıntı çevresi ile beraber ele alınıyorsa burada sadece kalıntının değil, fakat çevresinin de estetik kalitesini korumak gerekmektedir. Özellikle, Antikite ve Orta Çağdan kalan ve terkedilmiş sit’lerde söz konusu olan bu durumda çevrenin korunması yapıların tek tek korunmasından daha önemli olabilir. Hiyeropolis’de Antik şehrin içine turistik amaçlarla yapılan tesisler böyle bir uygulamanın bütün bir arkeolojik sit’i nasıl tahrip edebileceğini açık olarak göstermektedir.

Bazı durumlarda bir grup teşkil eden yapılardan bir veya bir kaç tanesinin harap halde bulunması bütünü estetik olarak değerlendirilmesini aksettirebilir. Bununla beraber bir komp-

lekse ait bazı yapıların rökonstrüksiyonlarını, belge noksanlığından dolayı yapmamak da kabildir. Bu durumlarda bütünü seyredilmesindeki estetik bütünlük olmasa bile bunun sahte bir bütünlükten daha tutarlı olduğunu kabul etmek gerekecektir.

Sadece estetik kriterler söz konusu olduğu zaman sonradan yapılmış bir çok eklerin kaldırılmaları daha uygun görülebilir. Bu durumda ek ile ‘yeni yapılan kısım’ı birbirinden ayırmak gerekir. Genellikle bir fazlalık anlamına olan ek’in kaldırılması, yapının estetik bütünlüğüne birşeyler kazandırıyor, ve özellikle bu ek, kendi başına estetik olmaktan çok basit bir fonksiyonel bir amaçla yapılmışsa, bunun kaldırılması uygun olabilir. Lüzensuz saçaklar, bölme duvarları tamir edememekten dolayı yapılmış konstrüktif dolgular, yapının ana fonksiyonunun gerektirmediği, ikinci derecede, özellikle ahşap ekler, bu anlamda söz konusu olabilir. Fakat eskisinin yerine yapılmış olan kısımların yıkılarak yerine yeniden eskiye benzediği düşünülen elemanlar eklenmesi doğru değildir. Yeni yapılanlar bu yıkılanlardan da kötü olabilir. Yukarıda belirttiğimiz ilkeyi burada da kullanmak gerekir. Herhangi bir şekilde bütünü tamamlayan bir eleman, estetik sebeplerle de olsa kaldırılmamalıdır. Ayrıca, daha yukarıda, başka bir vesile ile belirtildiği gibi, bir yapının daha geç çağlardaki ekleri ve değişiklikleri, estetik açıdan, ilk yapıdan daha önemli olabilir.

Zaman içinde yaşamış olmak, yani tarihî bir niteliği olmakla estetik niteliğin bir araya geldikleri hallerden biri yapıların ‘patina’sı denen bir eskimişlik, çok yaşamaktan ileri gelen bir renk ve tekstür zenginliği kazanmış olmaktadır. Bu açıdan sadece çok yaşamış olmanın bir yapının sanat eseri olma-

niteliğine kattığı önemli bir kalite vardır. Türkiye'de 'çürütme' adı altında yapılan büyük yüzey tamirleri böyle bir kalitenin farkında olmıyanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Çoğu kere müteahhitlerin çok çürüterek çok para kazanmak istekleri herhangi bir estetik tercihin yapılmasını imkânsız hale getirmektedir. Aynı şekilde 'mail-i inhidam' olduğu ileri sürülerek yıkılan duvarların ve minarelerin eski patina'ları, zamanın onlara kazandırdığı emsalsiz karakter hiç gözönüne alınmadan tamamen yeni malzeme ile yeniden inşa edilmeleri uzun yıllardan beri Türk anıtlarına yapılan ağır tecavüz örnekleridir. Kısa bir süre önce Edirne'de Selimiye Camisi'nin güneybatı minaresinin bütün gövdesinin sökülerek, eski tambur taşlarının çürümüş olduğu bahanesiyle, yeniden yapılması bu korkunç uygulamalardan bir tanesidir. Böyle durumlarda, gerçekten düşeyden ayrılma sökmeyi gerektiriyorsa, mümkün olduğu oranda eski malzemeyi kullanarak uzun yılların bir sanatkâr gibi yapıya kattığı renkleri bir ölçüde korumak restoratörün ödevidir. Eğer sadece dış etkilerle bozulmuş duvar parçaları, kornişler söz konusu ise, bunları, mümkün olduğu kadar sınırlı bir yüzey içinde değiştirmek, ve özellikle bir minarede olduğu gibi, uzaktan etki oranıyorsa, yeni malzemeyi de renk ve tekstür olarak, büyük kontrastlar vermeyecek şekilde seçmek gerekir. 'Patina' bir estetik değer olarak bir kaç yüz yıldır bilinen bir kavramdır. Türkiye'deki restorasyonların hemen büyük çoğunluğunda ise akla bile getirilmediği görülüyor.

Sanat eseri olan yapıda bütünlük sorunu ve bunun restorasyon kararları üzerindeki etkisi :

Uzun bir geçmişi olan yapıların ilk yapıldıkları durumda kalmaları hemen hemen imkânsızdır. Dolayısıyla

restorasyon konusu olan yapı veya yapı grubunun bir tarihî anın estetik eğilimini tam olarak yansıtan bir bütün olmaktan çok, birçok parçaların bir araya gelmesinden meydana gelen bir konglomera olması normaldir. Bütün Ortaçağ boyunca yapı tasavvurunun additif bir süreç olduğunu görüyoruz. Daha sonra Avrupa'da Rönesans kültüründe ve bizde Osmanlı sanatında, yapı tasavvurunun soyut bir tamlık ilkesine göre geliştiği çağlarda bile yapılara ilk bütün tasarısını değiştiren bir çok ekler yapıldığına şahit oluyoruz. Genellikle fonksiyonel sebepler zorladığı zaman stilistik bütünlüğe pek aldırış etmeden daima yeni ekler yapılmıştır. Bunlar yeni bir mihrap, yeni bir mahfil, yeni bir son cemaat mahalli olabileceği gibi, örtüde bir değişiklik, yeni bir kaplama da olabilir. Böylece orijinal tasavvur değişir. Hatta başlangıçtan tamamen farklı olabilir. Bazı Selçuk Çağı camileri böyle değişiklikler geçirmişlerdir. Bunun sonucu olarak, restorasyon için ele alınan yapıda stilistik bütünlük değil, fakat bir tarihî süreklilik ifadesi olma daha büyük bir önem kazanabilir. Bir bakıma önümüzdeki yapı süreli organik bir gelişmenin bütünlüğüne sahiptir, tarih içinde yapının bu değişmesi karşımıza çok önemli restorasyon soruları çıkarır. Bunların başında yapının hangi çağının en önemlisi olduğunu tespit etmek vardır. Örneğin, Osmanlılar zamanında değişikliklere uğrayan bir Bizans kilisesinin restorasyonu söz konusu olduğu zaman, veya 15. yüzyılda yapılmış bir medresenin 18. yüzyılda yenilenmiş bünyesine müdahale edildiği zaman, hangi devir esas alınacaktır? Şunu da hatırlamak gerekir ki, ekseri yapılarda bu gelişme iki veya üç devir değil, fakat daha çoktur. Topkapı Sarayı gibi bir kompleks gözönüne alındığı zaman, sorunun büyüklüğü daha iyi belirlenmektedir.

Önce bu gözlemden varılacak ilk önemli sonucu belirtelim : Ekseri hallerde, bir yapının ilk tasavvur edildiği çağa uygun olarak restore edilmesi pratik olarak kabil değildir. Yani orijinal devre dönen bir restitüsyon, ancak yapının bize kadar varmış bazı kısımlarının yok edilmesiyle kabil olabilir. Dolayısıyla ilk yapıldığı çağdan sonra geçirdiği değişikliklerin herhangi bir noktasını bir dönüş noktası olarak kabul edip edemeyeceğimiz sorusu ortaya çıkar. Oysa yukarıda belirtildiği gibi, bu da çok hallerde hem kabil değildir, hem de yapının tarih içinde meydana gelen kimliğine bir tecavüzdür. Buna göre, tarih açısından yapıya müdahale ancak kendi çağımız için söz konusu olabilmektedir. Gerçi bizim müdahaleyi kabul ettiğimiz nokta da tarihî gelişme içinde bir başka andır. Ve niçin bizim de kendi çağımızın koşullarına göre bir değişiklik yapamayacağımız sorusu ortaya çıkmaktadır. Genel olarak bunun cevabını aşağıdaki gibi veriyoruz.

Çok yakın zamanlara gelene kadar, restore etmek, bir tarihî eseri, değişmiyen bir fonksiyona göre kullanmak amacı ile yapılan ve yapıya bir tarihî belge olarak değil, fakat yaşayan bir çevre elemanı olarak bakan bir tutumla gerçekleştiriliyordu. Günümüzde restore edilen yapı herşeyden önce bir tarihî belgedir. Bu, tarih bakımından bilinçlenmenin bir yeni aşamasıdır. Yapının restorasyonu, daha önce belirtildiği gibi, önce bu tarihî kimliğin korunması amacı ile yapılır. Yapının yine aynı fonksiyona tahsis edilmesi gerekli değildir. Çünkü aynı fonksiyon bugün için yokolmuş olabilir : Bir sarayın saray, bir kilisenin kilise, bir medresenin medrese olarak kullanılması olanaksızdır; veya bir yapının eski fonksiyonunu görmesi fiziksel olarak kabil değildir : bir hamamın, yenden işletmeğe açılmasının, yapının rutubete dayanamayacağı düşüncesiyle

kabil olmaması gibi. Gerçi günümüzde de yapının çevrenin hayatına katılması onun yaşaması için gerekli sayılmaktadır. Fakat bu, değişen yaşama koşulları içinde, yapının çevrenin doğal bileşeni olarak değil, fakat özel bir bileşeni olarak yaşaması demektir. Vaktiyle çevre ile beraber meydana gelen, bu sefer çevrenin kendisine verdiği özel bir statü içinde yaşamaktadır.

Bundan yüzyıl önce İstanbul'da bir ahşap konak, gerektiği zaman restore değil, fakat tamir ediliyordu. Bugün aynı konak, eğer halâ içinde yaşamaya devam ediliyorsa, tamir değil restore edilecektir. Bundan yüzyıl öncesinin tamiri de korunması öngörülecek bir tarihî değer kazanmıştır. Gerçi bazı yapılar, özellikle camiler için, aynı şekilde devam eden fonksiyon sebebiyle müdahale koşullarının da aynı kalması gerektiği düşünülebilir ve bu noktada bir dereceye kadar hak da iddia edilebilir. Bununla beraber çağımızın geçmişe göre değişik bir teknolojik aşamada oluşu buna imkân vermemektedir. 15. yüzyılda yapılan bir caminin 17. yüzyılda tamir edilmesi, stil açısından bazı değişiklikler getirmekle beraber, kullanılan teknik, malzeme, caminin toplum strüktürü içindeki fonksiyonel yeri ve buna bağlı olarak camiye yapılacak müdahalenin niteliği, 15. yüzyıl insanının tanıdığı durumdan çok farklı değildi. Bugünün insanının taş duvarlı ve kubbeli bir camiye halâ aynı malzeme ile, ve az farklı bir esri ile müdahale edeceği ümidi yoktur. Bugünün malzemesi ve tekniği ve ekonomik koşulları, bundan elli yıl öncekinden köklü olarak farklıdır. O yüzden de mescidi tamir edenler düşünce bakımından nedenli tutucu olurlarsa olsunlar, çatıyı betonarme yapmakta sakınca görmemektedir. Bu davranış bizim bugün vardığımız tarih bilincine aykırıdır. Oysa, Violet-Duc'in bile gotik katedrallere müdahalesi, bir çeşit teknik ve ruh yakınlı-

ğı dolayısıyla idi. Türkiye'de, özellikle Osmanlı stili, uzun yüzyıllar büyük bir homojenlik göstermiştir. Yapıların toplum içindeki fonksiyonları ise çok yakın zamanlara kadar aynı kalmıştır. Böyle bir ortamda yapının bir tarihi eser olarak görülmesi ve ona göre muamele görmesi söz konusu olmamıştır. Ancak bugün, fonksiyonel, teknik ve kültürel çok köklü değişikliklerden sonra, eski çağın mirasına nötr ve bilimsel bir gözle bakıyoruz.

Sanat eserinin tarih boyunca orijinal tasarıya yapılan çeşitli eklerle değişmesi normal olmakla beraber, orijinal tasavvurunu koruyan yapılar da vardır. Bunlarda estetik bütünlük bu ilk tasavvura aittir. Özellikle klâsik Osmanlı çağının yapılarında, ya da fonksiyonları gereği herhangi bir ek'e lüzum olmayan türbe gibi yapılarda restorasyona esas olacak çağ hakkında şüpheye düşmek imkânı yoktur. Aynı şekilde kısa bir süre içinde meydana gelmiş bir yerleşme düzeninde örneğin, İstanbul'da Akaretler gibi bir konut dizisinde veya büyük bir teknik stil homojenliği gösteren bir yerleşmede, örneğin malzeme ve yapı detaylarında hiçbir ayrıcalık görülmeyen bir Anadolu şehri mahallesinde restorasyona esas olacak çağ bellidir. Böyle bir durumda en önemli sorun 'rökonstitüsyon'a gidilip gidilmeyeceğine karar vermektir.

Bu karar aşağıda belirtilen durumlara göre değişir.

Yapı sağlamdır. Kullanılabilir durumdadır veya korunacak çevre yaşamaktadır. Bugüne kadar büyük değişiklikler geçirmemiştir. Orijinal elemanlarının, biçimsel konstrüktif nitelikleri bilinen küçük bir kısmını kaybetmiştir veya onların yerine artistik değeri olmayan, geç devir ekleri veya tamamlamaları vardır. Böyle bir durumda rökonstrüksiyona gidilebilir.

Önce elde tamamlanacak kısımlara ait olan bilgilerin gerçek tarihî değerinin tam olarak tesbit edilmiş olması gerekir. Bu yetersiz olduğu zaman hem tarihî, hem de estetik hata başlar. Örneğin, yetersiz bir fotoğrafa veya aynı çağda yapılan benzerlerine bakarak bir minare şerefesini tamamlamak böyle bir hataya götürecektir. Ona karşılık eğer şerefe korkuluklarına ve mukarnaslarına ait parçalar kalmışsa tamamlama mahzurlu sayılmamalıdır. Genel olarak bu anlamda bir tamamlama söz konusu olduğu zaman yeni kullanılan malzemenin eski ile ilişkisi sonucu ortaya çıkar. Genel bir ilke olarak ekler büyüdüğü veya dekoratif işçilik arttığı oranda orijinale benzetmek tehlikelidir. Bu ilkenin doğal sonucu olarak kısmen yok olmuş, fakat kalan kısmı stilistik bir bütünlüğe sahip bir yapının, yeniden tamamlanması doğru değildir. Böylece tasarı bütünlüğüne sahip bir yapının yıkıldıktan sonra yenileştirilmemesinin sebebi günümüzün koşulları içinde bu bütünlüğe, bir genel çizgi olarak varılsa bile, orijinaldeki hassasiyetle malzemenin kullanılmıyacağı ve detayların yeniden yaratılmıyacağı düşüncesidir. Böylece bir mekanik kopya yapmaktansa, kalanı korumak daha uygundur, daha da ekonomiktir.

Eğer yapı yıkılmışsa, fakat bazı orijinal parçalar ele geçirilmişse ve yapının artistik veya tarihî değeri büyükse, bu takdirde sadece eldeki elemanlarla, orijinali hatırlatmak için kısmi bir restitüsyon göze alınabilir.

Orijinal tasarımın fazla değişmediği hallerde yapılacak müdahalenin bu genel sınırlarını belirttikten sonra, yapının yapıldığı çağın da restorasyon kararı üzerindeki etkisini hatırlatmak doğru olur. Bugün kullanılması söz konusu olmayan ve Antik çağda, ya da Erken Ortaçağa ait eserlerin hiçbir şekilde tamamlanması doğru değildir.

Bu ilke şimdiye kadarki bütün uluslararası toplantılarda ve yukarıda sözü edilen bölgelerde tekrarlanmıştır. Böylece Side'deki hamamların müze olarak restore edilmesi tartışma konusu bir uygulamadır. Bazı özel hallerde, örneğin, bir tiyatronun basamaklarının yeniden kısmen tamamlanması ve yapının eskisine benzer bir fonksiyona tahsis edilmesi gibi uygulamalarda sınırlar biraz daha genişletilebilir. Fakat burada da bilinmeyen kısımların teorik esaslara dayanarak tamamlanması reddedilir. Şüphesiz mevcut fragmanların yerine konması gibi ameliyeler sakıncalı değildir.

Daha yeni çağlara doğru geldikçe, kullanılabilir yapıların rökonstitüsü istegi artar. Çok özel durumlar dışında, örneğin, yapının büyük bir kompleksi tamamlayan bir eleman olması gibi haller dışında kısmî veya bütün bir tamamlama ne estetik, tarihî, ne de ekonomik açıdan doğru değildir, diyoruz. Gerçi tamamlanmadan bırakılan bir detay estetik açıdan olumsuz bir tutumdur. Fakat belgesel kimliğin bozulmaması için gereklidir. Bununla beraber tamamlamağa davet eden sebepleri iyi değerlendirmek gerekir. Bir mermer kaplamanın kısmen yok olması arkadan çok kötü bir duvar, konstrüksiyonu meydana çıkarıyorsa ve bu kalanların estetik etkisini bozuyorsa, burada bir tamamlama gerekecektir. Bu tamamlamanın eskisinin aynı veya değişik olması, tamamlamanın teknik olarak kabil olup olmamasının (dekoratif bir detay söz konusu ise) ve sonuçtan istenen estetik niteliğin ne olduğuna bağlıdır. Birçok hallerde nötr bir ek, eskisini yenilemeğe tercih edilir. Burada genel bir ilke konulamaz. Fakat, bu konuda tamamlamanın boyutları, fonksiyonel sebepler, nötr adı verilen tamamlamanın, gerçekten nötr olup olmadığı düşünülmelidir. Yeniden kullanılacak bir caminin duvarlarının, kullanılış bakımından kaplanması ge-

rekiyorsa, bunun, doğru olup olmadığı sorunu değil, fakat nasıl kabil olduğu sorunu birinci plâna geçer. Tavsiye edilecek bir tutum yeni kaplamanın nötr olmasına çalışmak değil, fakat orijinal kaplamanın yokluğunu belirtecek ve etki itibariyle, ikinci plânda kalacak bir yeni kaplama yapmaktır. Şüphesiz bu anlamda tamamlamanın sorunları çoktur. Her durumda özel bir çare düşünmek gereklidir.

Uygulama ile ilgili diğer gözlemler :

Genellikle restorasyon eyleminin iki bölümü vardır :

- Restore edilecek yapının bir sanat eseri olarak tanımının tam olarak yapılması.
- Bu tanımlı maddî olarak gerçekleştirme - uygulama.

Burada birinci bölümle ilgili bazı sorunları belirtmek istiyorum :

Tarihî anıtın restorasyonu sadece bir yapıyı ayakta tutmak amacıyla yapılamaz. Eğer, amaç sadece bir olsaydı, bunun için özel bir çabaya hacet kalmaz, herhangi bir yapı gibi restorasyonu da her mimar yapabiliirdi. Bugün Türkiye'de durum gerçi budur, yani her önüne gelen eski eseri tamir etmek yeteneğini gösterdiğini sanmaktadır. Bu da sonuç olarak, yapının bir tarihî belge olarak yok olmasına yol açmaktadır. Önce restorasyonun tarihi korumak amacıyla yapıldığını hatırlamak gerekir. Yapı, tarihi korumak için bir araçtır. Bunun için yapının tarihini koruma açısından nasıl bir belge olduğu düşünülmelidir. Yapı, bir kültür belgesidir, bir teknik belgedir, bir estetik belgedir, bir yaşantı belgesidir. Öyleyse bir yapıda bunlarla ilgili ne varsa korunması gerekmektedir. Yani, yapının estetik görünüşünü korumak, onu tarihî bir belge olarak koru-

mak demek değildir. Yapıyı fonksiyonel olarak yaşatmak, örneğin, bir cami ise, ibadet fonksiyonunu görmesine devam ettirecek müdahalelerde bulunmak, onu bir tarihî belge olarak korumak için yeterli değildir. Bütün bunlar göz önüne alınmadığı için Türkiye’de garip bir tamir niteliğindeki restorasyonlar, tarihi koruma için yapılması gereken bilimsel restorasyon olmaktan çok uzak düşmektedirler.

Bilimsel restorasyon yapının analitik etüdü ile başlar. Bu etüt üç açıdan yapılır :

- a. Tarih açısından,
- b. Estetik açıdan,
- c. Teknik açıdan(yani strüktür ve konstrüksiyon açısından.)

Her üç etüt kendi içinde ayrıca üç düzeyde ele alınır :

- a. Yapının çevresiyile ilişkisi açısından;
- b. Yapının bütünü açısından
- c. Yapının detayları açısından.

Tarih açısından etüt, yapının içinde geliştiği ortamın bütün yönleriyle tanınması, yapıda gördüğümüz mimarî tasavvura yapı yapanı götüren nedenler ve yapının bugüne kadar geçirdiği değişikliklerin aydınlatılması demektir. Bu etüt sadece yapı için değil, yukarıda belirttiğimiz üç düzeyde yani, yapının çevresi, yapının kendisi ve yapının detayları düzeylerinde yapılacaktır.

Estetik açıdan, yapının yapıldığı çağın bilinen, ya da tesbit edilecek estetik ilkeleri ve çağın yapıyı da içine alan stilistik karakteristikleri ortaya konacaktır. Yapıda uygulanan birimler, geometrik «tracée» ler veya modüllerinin araştırılması buraya girer. Bunun da yukarıdaki gibi üç ayrı düzeyde yapılması gerekir :

Teknik açıdan, yapının strüktürel şeması taşıyıcı sistemle örtü sistemi arasındaki bağlantı, bu strüktürü meydana getiren malzemenin bugünkü durumu, müdahale etme imkânları ve yeniden kullanılacak malzemenin ve varsa yeni strüktür elemanları katmanın yöntemi tesbit edilecektir. Burada strüktürel detaylarla dekoratif detaylar arasındaki bağıntı, yeni müdahalede eski bağlantı sistemi değişiyorsa, yeni kurulacak bağlantı sisteminin tesbiti, eski ve yeni malzeme arasındaki konstrüktif ilişkiler düşünülecektir. Teknik etüdün sonucu, estetik açıdan değerlendirilmek zorundadır.

Genellikle, bu etütler yapının rölövesiyle birlikte başlar. Rölöve yapının bugünkü durumu yukarıdaki etütleri aydınlatacak şekilde etraflı olur. Çoğu hallerde yapı hakkında tam bilgi ancak sondaj ve kazılarla olabilir. Bu kazıların sadece yapının temeli, duvarları veya yıkılmış kısımları hakkında verdiği bilgiler, ya da yapı fragmanlarını ortaya çıkarması değil, aynı zamanda arkeolojik malzeme, seramik, para, monogram, taşçı işareti, tuğla, damgası gibi işaretler ve diğer küçük buluntular vererek yapı tarihini aydınlatması bakımından da büyük bir önemi vardır. Hattâ, tarihî tetkikin tam olabilmesi için, her yapı çevresinde sondaj mahiyetinde kazı yapılması belki de tavsiye edilecek bir yoldur.

Bu araştırmaların yapılması ise, restorasyon yapmaktan çok daha zordur. Restorasyona karar verdikten sonra mimar için belirli teknikleri uygulamak söz konusudur. O noktadan sonra restorasyon, diğer tamirlere göre daha titiz bir tamir haline girer. Türkiye’de her mimarın restorasyon yaptığını zannetmesi bu açıdan doğrudur. Çünkü, bir kere uygulamaya karar verdikten sonra, problem teknik sınırlar içine girer. Oysa restorasyonun asıl sorunu, restorasyonunun hazırlanması

dır. Bu ise mimarlık formasyonundan farklı bir formasyona ihtiyaç gösterir. siz bir restoratör bütün bu araştırmaların, kendine özgü ve hassas bir yöntemi vardır. Tarihi ve arkeolojik araştırma yöntemleri bu araştırmaları yapanlar için gerekli olacaktır. Şüphesiz bir restoratör bütün bu araştırmaları kendi başına yapmayabilir. Fakat, bu araştırmaları organize edecek olan odur. Birçok hallerde, yapının tanınması sondaj ve kazıyı gerektirdiği zaman, bu iki bölüm tek bir bölüm haline de gelebilir. Gerçekten de kazılara bir restorasyon başlangıcı olarak bakmak, tarihi eserin korunması açısından gereklidir. Aksi takdirde, bütün arkeologların bildiği gibi, zaten bir çeşit tahrip niteliği olan kazı, sonunda toprağın sakladığı değerlerin tüm olarak yokolmasıyla da sonuçlanabilir.

Nitekim çıkarıldıktan sonra korunması düşünülmediği takdirde başlarına neler gelebileceği Anadolu'daki uygulamalardan görülmektedir. Dolayısıyla restorasyonu kazı ile beraber yürütmek amacıyla işe başlamak gereklidir. Kazının buna göre organize edilmesi gereklidir. Türkiye'de yabancı misyonların son yıllarda yaptıkları kazılarda Efes, Hiyerapolis, Sardis ve Afrodisiyas'ta bu ilkeye bir ölçüde dikkat edildiği görülmektedir. Birçok kazı yerleri ise, özellikle kalıntıların zaten pişmiş toprak malzemenen meydana geldiği güney - doğu illerimizde olduğu gibi, zamanın ve insanın eliyle tahrip edici etkilerine açık bırakılmıştır. Hiçbir şey kalmıyacağı unutulmamalıdır. (Güney'de Tel Açana böyle yokolmaktadır. Perge Tiyatrosunda çıkan figürlü taşların bazıları köylüler tarafından böyle tahrip edilmiştir.)

Restorasyon projesi bu araştırma ve çalışmalar sonucunda hazırlanır. Bunlarsız gerçekleştirilemez. Restorasyon tarihi ve estetik değerlendirmeyi aksettiren bir teknik eylemdir. Onun

için restorasyonda sayılar ve boyutlardan çok nitelikler önemlidir.

Malzeme Sorunları :

Nasıl bir yapının veya yapı grubunun bütün estetik ve tarihi değerini ayakta tutan faktörlerden biri çevresi ile olan bağlantısı ise, yapıyı da ayakta tutan, malzeme ve bu malzemenen meydana gelen strüktürdür. Malzeme açısından birinci sorun, yapı malzemesinin ve onunla meydana getirilen taşıyıcı sistem ve örtü sisteminin (tuğla, taş, ahşap, duvar, sütun, kemer, kubbe, çatı, v.b.) varlıklarını devam ettirme kapasiteleridir. İkinci sorun ise, orijinal malzeme ile orijinal strüktür sisteminin, içinde buldukları durumda, yapının orijinal tasavvuru ile ilişkilerini devam ettirip ettiremeyecektir. Görülüyor ki, burada fiziksel ve biçimsel iki sorun vardır :

Fiziksel sorun eski yapı malzemesi ve eski strüktürün, yapının hayatını sürdürmesine imkân verip vermediğine karar vermek ve onların gerekiyorsa, değiştirme yollarını araştırmaktır. Bununla beraber böyle bir karar verebilmek için, onunla beraber bir ikinci kararın daha alınması gereklidir : Malzeme ve strüktürde değişiklik biçimde (yani estetik özde) bir değişiklik zorlamamalıdır. Eğer yapı, harcı ve tuğlaları ezilmiş bir duvara sahip ise ve bu duvar örtüyü taşıyamıyorsa veya değişen zemin koşulları sebebiyle eski kontrforlar örtü yükünü taşıyacak yeterlilikte değilse, burada malzemenin değiştirilmesi zorunluluğu ortaya çıkabilir. Malzeme değişikliği biçimsel değişikliği gerektirmediği zaman, ortada sadece bir renk ve tekstür sorunu kalır. Fakat, yapının ayakta kalması için malzeme ve strüktürde yapılacak değişiklik, biçimi de değiştiriyorsa, o zaman karar daha ayrıntılı olur. Yani biçim değişikliğini gerektiren zorunluklar çok iyi değerlendirilmelidir. Ör-

neğin, kubbesi yıkılan eski bir mescidin betonarme düz çatı ile örtülmesi, o mescidin bir sanat eseri veya tarihi çevrenin veya stilin bir parçası olarak yokolması demektir (Bu anlamda tamir, Türkiye’de özel dernekler tarafından çok sayıda yapılmaktadır). Böyle bir durumda verilecek karar, yapı hakkında belgeler yeterli ise, zaten bir kubbe ile kübik bir alt yapıdan meydana gelen mescidin kubbesinin tamamlanması yolunda olacaktır. Bununla beraber çevresi tamamen değişmiş, içinde artistik değerde herhangi bir detay kalmamış ve çağına özgü bir teknik özellik göstermeyen bir mescidi, sadece pratik sebeplerle eski biçim ve tekniğine uymayan bir şekilde tamir etmek elbette kabildir. Bu taktirde yapı, bir tarihî eser olarak kaybedilmiş demektir.

Gerçi bir kitabe taşıyan duvar da gereğinde korunacaktır. Fakat, büyük yerleşmelerin gelişme sıkıntıları içinde, bu gibi kalıntıların yaşama imkânları çok sınırlı olduğu unutulmamalıdır.

Bazı hallerde malzeme ve strüktür ile yapı biçimi arasındaki ilişki bazan çok daha sıkıdır. Birinin değişmesi diğerrinin de değişmesini gerektirebilir: Bir mermer kolonun ve başlığın bir beton veya tuğla kolon ve başlıkla değişmesi gibi. Bu gibi hallerde iki yönlü bir sınırlama söz konusudur: Estetik sınırlama, fonksiyonel sınırlama.

Estetik açıdan biçimi de etkileyen bir malzeme ve strüktür değişikliği çok özel hallerde ve büyük endişelere yol açmadığı zaman söz konusu olabilir. Bu durum daha çok kolay detay çalışmalarında ortaya çıkar. Örneğin, yenilenebilecek bir kaplama veya duvar parçasının renk veya tekstür bakımından değişmesi, detayları bilinmeyen bir kısmın bütününe selâmeti bakımından detaysız olarak tamamlanması fonksiyonel müdahalelerdir. Bu ideal

olarak uygun karşılanacak bir davranış olmamakla beraber, bir tarihî hatıra olan bir yapı veya yapı grubu kurtarılacak istendiği zaman, ya da kurtarılacak olanların önemi karşısında bir yeni ekin vereceği estetik rahatsızlığa katlanmak gerektiği için kabul edilen bir tutumdur. Bunun uygulanmasının çok rahatsız edici olmaması, sorumlu sanat adamının tecrübe ve bilgisine bağlıdır.

Böylece, malzeme değişikliği, bir ilke olarak, biçimin etkilemeyeceği hallerde veya korunmanın başka türlü kabil olmadığı hallerde söz konusudur. Strüktür ve malzeme tarihî ve birçok hallerde estetik bir değer taşırlar; bir mermer kaplama veya bir açık baldaken tipli türbe gibi. Yani burada tarihî, estetik değerlerle yapının, ya da detayın konstrüktif niteliği bir araya gelmiştir. Böyle hallerde hepsi beraber yokolur. Genellikle bir mermer kaplama, mermer kimyevî etkilerle dağıldığı zaman biter. Bunu yerine koymak artık, kaplamanın kendi niteliklerinden dolayı olmaz. Belki ait olduğu yapının genel etkisi bakımından söz konusu olabilir. O zaman da eskisinin kopya edilmesi söz konusu değildir. Zaten kabil de değildir.

Bu gibi zorunlu yenilemelerin koşullarını belirtmek faydalı olur: Önce bilimsel bir zorunlulukla, yok olan malzemenin bütün nitelikleri, özellikle estetik görünüşü etkileyenler, tesbit edilir. Buna, biçim, renk ve tekstür etüdü girer. Sonra yapılacak yenilemenin boyut olarak bütünle olan orantısı gözönüne alınır. Yenilemenin boyutları sorunu büyük bir önem taşımaktadır. Bu oran yenilenen lehine arttığı zaman, rökonstitüsyon haline gelmektedir. Ayrıca, bazı malzeme koşullarını da gözönüne almak gerekir: Bir çini kaplamanın aynı kalitede yapılması genellikle kabil değildir. Bu bir estetik sınırlamadır. Fakat, yapının bütün görünüşünü etkilediği için bir kaplama tamamlama-

ması yapılması düşünülürse, örneğin, Bursa Yeşil Türbe'sinin dış kaplaması gibi, az zararlı bir uygulama ön-görülebilir. Yine de unutulmaması gereken bir nokta, yapıların gözle görülen noktalarındaki detay değişmelerinin, bütün etkisi bakımından düşünülse bile, kötü sonuçlar verebileceğidir. Özellikle yukarıda sözü edilen örnekte yapılacak çini kaplama kalite itibarıyla orijinal çinilerle aynı nitelikte olmayacaktır. Bu çini kaplama ziyaretçinin, tıpkı bir mozaik veya resim gibi, yakından görmek istediği bir süsleme tekniğidir; yakından görüldüğü zaman arzulanan bir artistik etki yaratmıyacaktır. Buna karşılık Konya'daki Mevlâna Türbesi konik külâhının çini kaplamasını yenilemek o kadar sakıncalı değildir. Çünkü, hafif detay ayrılıkları o mesafeden ziyaretçi için farkına varılacak büyüklükte olmayabilir. Birçok teoriyene göre, yeni malzeme ekleri uzaktan yapının bütünlüğünü tamamlamak için yeterli olacak, fakat yakından yenilikleri belli olacaktır. Burada renk ve tekstür bakımından farklılık, aynı zamanda estetik bir değişikliği ortaya koyduğu için, yeni eklerin belirtilmesinde ne kadar ileri gidileceği sorunu restorasyonu yapana kalmaktadır. Bununla beraber bu hallerde de bir iki noktaya dikkat edilmelidir: Ekler küçük alanda ise, burada eskisine mümkün olduğu kadar yakın bir renk ve tekstür aramak sakıncalı değildir. Yeni ek küçük bir damga ve tarihle belirtilebilir. Ek nispeti büyük olduğu zaman, malzeme, işçilik farklılığının eskiye benzetilmesi çabası daha olumsuz sonuç verebilir. Şüphesiz her durumda değişik kararlar gerekebilir. Örneğin, homojen bir tuğla yüzeyin yeniden yeni tuğla ile tamamlanmasında, orijinale renk ve tekstür bakımından benzetmenin büyük bir sakıncası olmayabilir.

Buna karşılık bir çini kapamayı

taklit etmek, yukarıda belirtildiği gibi, tehlikeli bir uygulamadır.

Yapı ile çevresi arasındaki ilişkiler üzerine :

Yapılar çevreleriyle beraber büyürler, onunla beraber oluşurlar. Sanat eseri olan yapı, estetik boyutlarıyla kendine has bir iç mekân ve çevre siyle beraber, yine kendine özgü bir dış mekân ilişkisi ortaya koyar. Bunlardan birincisi, kişi ve toplum onu koruduğu oranda yaşar. Fakat ikincisi, yani çevre ile ilişki diğeri kadar dayanıklı değildir. Gerçi bugün onu da birinci kadar korumağa çalışıyoruz. Fakat burada ekonomik etkenler daha kuvvetlidir. Yapı ile çevresi arasındaki ilişkiler zamanla değişir. Bu değişmeyi bir emrivaki olarak kabul etmek, bugünkü anlayışımıza göre doğru değildir. Onu da kontrol etmek gerekir. Bu noktanın iyi değerlendirilmesi için biraz daha açıklığa kavuşturmak doğru olur. Örneğin, üzerinde çok durulan bir örneği, Beyazıt Camiini ve Meydanını ele alalım: Beyazıt Camii yapıldığı zaman kendinden önce var olan bir çevreye göre düşünülmüştü. O sırada Beyazıt Meydanının bir tarafında, bugün Üniversite bahçesine tekabül eden yerde Eski Saray bulunuyordu. Burası aşağı yukarı eski Bizans şehrinin Tauri formuna tekabül ediyordu. O günden bu yana Beyazıt Meydanı çok şekillere girmiştir. Bu değişikliklerde Beyazıt Meydanında cami ile çevre arasında değişik ilişkiler meydana gelmiştir. Bununla beraber her seferinde yeni gelişmeler eskiden varolanları gözönüne alarak oluşmuş ve böylece bir devamlılık ortaya çıkmıştır. Yakın zamanlara gelene kadar bu devamlılık insan yaşantısı ile Beyazıt'ı çeviren yapılar arasında büyük değişiklikler gerektireyecek kadar homojen bir nitelikte idi. Gerçekten de ulaşımın ilkel durumunda ve Türk şehrinin geleneksel geliş-

mesi içinde yapı ile çevresi arasındaki ilişki boyut ve karakter yönünden büyük değişikliklere uğramamıştır. Bütün bunlar bugün değişmiştir. Eski proporsiyonları ve ilişkileri yokeden bir fiziksel değişme ortamındayız. Beyazıt Camii vardır, sorun yeni teşekkül edecek çevrenin bu büyük tarihî röperi gözönüne alarak şekillendirilmesidir.

Şehirlerde, makineli aracın girmesinden önceki strüktürünü koruyan mahallelerin henüz çok olduğu bir ülkemiz.

Gerçi İstanbul, Ankara gibi şehirlerde ve şehir merkezlerinde çok hızlı değişimler varsa da, yine de geleneksel strüktür, özellikle küçük şehir ve kasabalarda yoğun olarak yaşamaktadır. Bunların bir ölçüde korunması çok önemli bir millî kültür sorunudur. Özellikle geleneksel strüktür, örneğin bir yol, bir tarihî anıtı da içine alıyorsa, bu durumda anıtlarla çevresi arasındaki ilişkiyi mümkün olduğu kadar korumak önemli bir sorun olarak hatırlanmalıdır. Bu koruma, ekonomik imkânlar olduğu zaman, bütün bir yol veya mahallenin korunması, eğer değişimler başlamışsa, boyutsal oranların ve tekstür karakterinin korunması, şeklinde ortaya konabilir. Tarihî bir çevrede tek tek yapılara nasıl davranılacağı sorunu da bir noktada tartışılmalıdır.

Genel olarak tarihî yapı, kendinden dolayı, ya da şehir içindeki şekillenmenin bir parçası olduğu için değerlidir. Yapı kendi içinde tarihî ve estetik değer taşıdığı zaman restore edilir. Fakat, sadece şehrin tarihî strüktürü içinde değeri olan bir yapının, ancak dış boyutları ve dış mimarisi korunmağa çalışılır, fakat içinin fonksiyonel değişikliklere tâbi tutulması öngörülür. Böyle bir çevrede elemanların bir kısmı yokolmuşsa, bunların tarihî ve estetik değerleri de söz konusu olmadı-

ğına göre yeniden yapılar yapılmamaları duruma göre değişir. II. Dünya Savaşından sonra,, birçok Avrupa ülkesinde eski mahallelerin aynen yapıldığına şahit olduk. Fakat, bu kütleli uygulamalar savaşın büyük tahribatından sonra ve özel psikolojik bir ortamda gerçekleşmiştir. Genellikle durumu yavaş yavaş yürüyen bir çevre bozulmasına tanık oluyoruz. Bu durumda yıkılan yapıları yeniden yapmak veya yerlerine çevrenin ölçülerine uygun ve karakteriyle ahenk içinde olan yeni yapılar da yerleştirmek söz konusu olabilir. Kanımca, Türkiye'deki koşullar içinde, özel estetik değerler söz konusu olmadıkça, rökonstrüksiyona gitmek tense, yeni yapılarla tamamlama daha doğru olacaktır. Fakat, bu çeşit uygulamaları, korunması istenen çevrenin bütünü için hazırlanacak kısmî şehir plânları veya «sıhhileştirme» plânlarıyla gerçekleştirmek, teker teker yapmak zorunluluğu vardır. Aksi takdirde bozulmaması istenen tarihî çevre değerlerinin korunması olanağı yoktur.

Genel olarak bu iki çözüm yolundan birinin tercih edilmesinde iki faktör gözönüne alınabilir:

Eğer çevrenin yokolmuş kısımları fazla değilse bunlar estetik değer taşımadıkları takdirde yeniden yapılmaları kabul edilebilir. Eğer estetik değer taşıyorsa, restorasyon için belirttiğimiz genel ilkelerin sonucu olarak yeniden yapılmamaları gerektiği ileri sürülebilir. Bununla beraber, çevrenin estetik değeri, tek yapının estetik değerinden daha önemli olabilir. Amasya'da Yalıboyu'nun evleri teker teker değerli de olsa, bunların bütünü Yalıboyu'nun karakterini meydana getiren asıl değerlidir. Böyle bir durumda, elde belgeler olduğu zaman, yokolan bir yapının rökonstrüksiyonu doğru olabilir. Bu oldukça nazik bir sorundur. Birçokları için, yıkılmış bir tarihî eserin yerine konması hangi koşullar içinde olursa

olsun doğru değildir. Cesare Brandi, San Marco Campanili'nin yıkıldıktan sonra yeniden yapılmış olmasını doğru bulmuyor. Burada Campanili söz konusu olduğu zaman bu yargı doğrudur. Fakat, San Marco Meydanı söz konusu olduğu zaman tartışma açılabilir. San Marco Meydanı sadece tarihçiler, ya da sanat tarihçileri için değil, fakat bütün insanlar için özel bir değer taşımaktadır. İnsanların çoğunun farkına varmayacağı detay nitelikleri açısından, meydanın alışılmış bütünü bozulması gerekli değildir. Şüphesiz, bizde çok kere olduğu gibi, böyle tamamlamalar, yetersiz belgelere ve restore edenlerin eski mimariyi kişisel yorumlarına bağlı olarak gerçekleştirmeğe kalkılırsa, o zaman böyle bir tavsiyede bulunulamaz.

Yapının çevreden ayrılması imkân sızlığı çok ileri sürülmüştür. Yukarıdanberi söylenenlerin ışığında bunu bir değişmez ilke olarak kabul etme eğilimi vardır. Çevre ile ilişki, yapıya bir şey eklediği sürece yapının yerinden oynatılması düşünülemez. Şehirlerin tarihî kimliklerini korumanın amacı da, tarih içinde meydana gelmiş fiziksel ilişkiler düzeninin korunması demektir. Bununla beraber çok kere, koruyucuların durdurmağa güçleri yetmediği hallerde bir yapı çevresinden tamamen izole edilerek ortada çırılçıplak kalmaktadır. Özellikle küçük mescitler, çövmeler, türbeler, hazireler bu duruma düşmektedirler. Büyük komplekslerin kendi içlerine dönük bir ölçüde onları koruyan bir kimlikleri vardır. Fakat, yukarıdaki hallerde çevresi köklü bir değişikliğe uğramış tek bir yapının yerinde kalması, ekonomik olarak kabul edilebilir. Bu halde yapıyı taşımak söz konusu olabilir. Yine de yer değiştirmenin aleyhine olan iki kriteri belirtmek gerekir: Bunlardan birincisi, eski bir anıtın veya tarihî değeri olan bir yapının, yeni çevreye kazandırabileceği niteliklerin

yokolması; ikincisi, sökülen bir yapının, aynı malzeme ile başka bir yerde kurulmasının teknik ve estetik sakıncaları.

Türkiye'de Uygulama :

Günümüzde restorasyon, geçmişin yarattığı tarihî çevrenin bütününe değerlendirilmesini kapsayan bilimsel bir disiplin olma yolundadır. Tarihî gelişmenin yarattığı fiziksel çevre, yolları, konutları, anıtları, şehir strüktürü ile ulusal kültürlerin başta gelen verileri olarak değerlendiriliyor. Tarihî çevrenin günümüze entegrasyonu felsefi, estetik, kültürel ve ekonomik yönleri olan bir sorun olarak fiziksel çevrenin plânlanmasında büyük yer tutuyor. Bugün Türkiye'de ekonomik ve kültürel nedenlerle paraca, uzmanca, örgüt olarak, bilimsel olarak ve kontrol bakımından büyük boşluklar vardır. En iyi niyetlerle öngörülen bir tamamlayıcı restorasyon büyük bir ihtimalle yeterli koşulların olmamasından dolayı, olumsuz sonuçlanacaktır. Ayrıca, Türkiye'de kurtarılması gereken sanat eserlerinin sayısı da düşünülecek olursa, bir süre için ,eski eserlere ayrılan paranın, mutlak tamamlamalara sarfolunmasının da ekonomik olarak anlamsız olduğu ileri sürülebilir. Sınırlı ekonomik imkânlar fakat, köklü müdahalelerle, bir yapının tamamlayıcı bir restorasyonuna gidilmesi, daha iyi koşullarda, ortaya çıkarılabilecek bir tarihî belgenin, tamamen yok edilmesi haline gelebilmektedir. Onun için bir genel uygulama ilkesi olarak, önce tarihî mirasımızı teşkil eden anıtların ve tarihî şehrin parçalarının ayakta tutulması ve bozulmasına mani olacak koruyucu bir restorasyon anlayışının yerleştirilmesi gereklidir. Bununla beraber yine ekonomik ve fonksiyonel sebeplerle ve genellikle daha az baskısı hissedilen kültürel sebeplerle, yapılara müdahale gereken haller de az değildir. Bir değer olarak kabul edilen yapının gün-

lük hayata katılması, yaşaması için bir zorunluk da sayılabilir.

Bugünün yaşantısına bağlı bir tarafı olmadan, yapıyı ayakta tutmak kabil değildir. Korunan bir duvar parçasının yaşayabilmesi onun unutulmaması, bunun için de özel bir şekilde değerlendirilmesi, yani günün hayatına fiziksel olarak katılmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasıyla kabildir. Bu, bir minimum müdahaledir. Fakat, yapı daha tam olarak kalmış ve sadece seyredilmekten daha fazla bir fonksiyonel potansiyeli olan nitelikte ise yaşamasının tek yolu, önceden tanımlanacak bu fonksiyonun gereklerini yerine getirecek şekilde tamamlanması

oluyor. Bu tamamlamanın koşulları, bu yazıda belirtilen genel restorasyon ilkelerinden çıkarılacaktır.

Şüphesiz bütün bu, çeşitli düzeylerdeki müdahale kriterleri bir noktada bazı pratik sorunların çözümüne dayanmaktadır. Koruma, en ilkel haliyle bir malî yetenek, bir teknik yetenek, bir örgütlenme ve kanunî imkânların varlığını gerektirir. Bütün bunlar yeterli kadar teşvik edici bir kültürel ortamın meydana gelmesine bağlıdır. Tarihi çevre korunması ise, yukarıda belirtilen yeteneklerin çok daha yoğun olarak varlığına bağlıdır. Bu da yapılması gereken çabaların büyüklüğünü ortaya koymaktadır.